

VAKIFLAR Dergisi

XX. SAYI

FIATİ : 5000 TL. KDV DAHİL

SAHİBİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Adına
Şener MACUN

SORUMLU
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
İbrahim ATEŞ

İNCELEME KURULU

Sadi BAYRAM
Prof.Dr. Refet YİNANÇ
Doç.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Veysi YILMAZ
Abdülkerim ERDOĞAN

TEKNİK YÖNETMEN
Abdülkerim ERDOĞAN

TASHİH
Mehmet NARİNCE
Şükran VELİOĞLU
Hüseyin BAŞKAYA

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen
fikir ve beyanlardan yazı sahipleri
sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek
kaydı ile iktibas edilebilir.

Ön Kapak :

1. Akyazılı Sultan Türbesi girişinin görünüşü.
2. Sivas Çifte Minareli medrese.
3. Seyyid Harun Külliyesinde Hanife Sultan ve Rüstem bey Türbeleri.
4. Razgrad'da İbrahim Paşa Camisi giriş kapısı. Üzerinde asma kitâminin ibadete kapalı olduğunu açıkça göstermektedir.

Arka Kapak :

1. Bağdad'da Seyyid Abdülkadır Geylani Türbesi.
2. Bağdad'da Seyyid Abdülkadır Geylani Külliyesi genel görünüşü.

TELEFON (Ankara)
131 78 57
131 11 60/01-89

Basıldığı Yer
Mas Matbaacılık
Ankara
1988

İÇİNDEKİLER

Yrd.Doç.Dr. Haşim KARPUZ, Erzurum Kümbet Köyü'nde Yer Alan İki Yapı	5
Mehmet ÖNDER, Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıfları ve Bânisi	13
Boris DENİKE/A.Osman UYSAL, Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide	29
Atilla ÇETİN, II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti'nde Arşiv Çalışmaları	39
Remzi DURAN, Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii	47
Dr. Abdüsselâm ULUÇAM, Bağdad'da Abdülkadır Geylani (K.S.) Külliyesi	63
Z.Kenan BİLİCİ, Kastamonu ve Kasabaköy'deki İki Eseriyle Nakkaş Abdullah Bin Mahmut ve Sanat Tarihimizdeki Yeri	85
Bozkurt ERSOY, Bergama'da Kuşunlu ve Şadırvanlı Camileri	95
A. Fulya BODUR, Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları	105
Doç.Dr. Ara ALTUN, Türk Sanat Eserlerinin Merkezi Dökümantasyonu Hakkında Notlar	115
Dr. Abdüsselâm ULUÇAM, Arapgir Gümrükcü Osman Paşa Camii Hakkında	119
Doç.Dr. Aynur DURUKAN, Hani, Hatuniye (Zeynep Hatun Ya da Zeynebiye) Medresesi	131
İbrahim ATEŞ, Vakıf ve Vatan Savunması	169
Yrd.Doç.Dr. Hakkı ACUN, Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri	183
Mustafa ÖZDAMAR, Namazgâhlar	221
İsmail AYTAÇ, Kömürhan	249
Mehmet ÇAYIRDAĞ, Kayseri'de Vakıf Kütüphaneleri ve Matbah Emîni Hacı Halil Efendi Kütüphanesi	265
Yrd.Doç.Dr.Nusret ÇAM, Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülâhazalar	289
Prof.Dr. Refet YİNANÇ, Eshab-ı Kehf Vakıfları	311
Prof.Dr. Erol CANSEL, Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı	321
Nazif ÖZTÜRK, Ankara'nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü	329
İsmet BİNARK, Arşiv Malzemesini Tahrib Eden Unsurlar, Bunlara Karşı Korunma Metodları ve Arşiv Malzemesinin Restorasyonu	347
Ramazan ACUN, Bilgisayar ve Vakıf Araştırmaları	365
Ömer DEMİREL, 1788-1808 Tarihlerinde Sivas Şer'iye Sicillerinde Geçen Vakfiyeler	377
Ruşen BALTA, Türk Medeni Kanununa Göre Kurulan Vakıflar	385
Dr. Osman KESKİOĞLU, Şumnu'da Türk İslam Eserleri	389
Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL, Vakıfların Milli Birlikteki Roller ve Hususiyle Demir Baba Türbesi	395
Doç.Dr.Bahaeddin YEDİYILDIZ, Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri	403
Prof.Dr. Tuncer BAYKARA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Bir Deftere Göre XVIII. Yüzyıl Başlarında Varna	409
Sadi BAYRAM/Hayrettin ERSAL, Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu: Nüvvap	415
M.Kamil DÜRÜST, Varna'da Akyazılı Sultan Tekkesi	443
Ahmet CEBECİ, Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597-1598) Tarihli Silistre Lîvası Vakıf Defteri (No: 56))	453
Dr. İ.Aydın YÜKSEL, Bulgaristan'da Türk Mimari Eserleri	467
Sadi BAYRAM, Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri	475
Dr. İ.Aydın YÜKSEL, Türk Mimari Tarihi Araştırmacılığı ve Ekrem Hakkı Ayverdi	483

BİLGİSAYAR VE VAKİF ARAŞTIRMALARI

Ramazan ACUN

"Bilgisayarlar çağında yaşıyoruz. Ve çoğumuz er ya da geç, ya kullananlar olarak ya kullananlara tavsiyelerde bulunanlar ya da kullananların çabalarını değerlendirenler ya da yalnızca mesleki literatürün okuyucuları olarak onları mesleki hayatımıza tecavüz eder bula- cağız."

Judith S. ROSE

"...Bunalımlar ve büyük sarsıntılar geçirmiş tariht toplumların yeni- den dinamizm kazanarak rönesanslarının gerçek- leştirebilmesi: bütün kül- tür unsarlarını ve mües- seselerini ilmt tahlillerden geçirerek onları gelenek- lerin sertleşmiş kabukları arasından çıkarıp yeni sentezlere ulaştırmasıyla mümkündür."

Bahaeddin YEDİYILDIZ

I-GİRİŞ

Blektronik "bilgi-islem"(1) maki- nası demek olan bilgisayar gelişmesine paralel olarak kullanım alanı da genişlemiş, günümüzde artık uzay çalışmalarından tutun "çöpçatanlığa" kadar pekçok alanda kullanılır hale gelmiştir. Bilgisayarların ilmt araştı- rmalardaki yeri ise şüphesiz çok daha önemlidir. Özellikle veri saklama ve ge- ri almada, büyük rakam koleksiyonları ile ilgili çok karmaşık hesapların yapıl-

masında ve çeşitli şartların karşılaştırı- lıp muhtemel hareket yönlerinden biri- nin seçilmesi gereken durumlardaki kullanılışlığı, inanılmaz hızı ve sıfır yanılma payı bilgisayarları fen bilimle- ri araştırmalarında vazgeçilmez yar- dımcı durumuna getirmiştir.

Sosyal bilimlerde de fen bilimle- rindeki kadar olmasa bile giderek artan oranda ve bir ölçüde benzeri amaçlarla kullanılıyor. Özellikle, ekonomi ve sos- yoloji gibi bilimlerin "miktar belirle- yici" (quantitative) teknikler kullanma- daki köklü geleneği bilgisayarın araş- tırmalarda yardımcı bir araç olarak be- nimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Tarih araştırmalarında ise miktar belirleyici tekniklerden yaygın olarak faydalanılmasının tarihi son 15-20 yıl- dan daha eskilere gitmez. Bunun için bir kaç sebep sıralayabiliriz: 1- Tarih- çilerin, bir kaç örnek sunmanın tarihi gerçekliği göstermede yeterli delil ola-

(1) Aslında "bilgi-islem" terimi yanlış olarak kul- lanılmaktadır. Bilindiği gibi, bilgi değil veri islenir. Veri, ham bilgi demektir ve işlenerek bilgi haline gelir. O halde "bilgiislem" yerine veriislem demek daha doğ- ru olacaktır. Bilgisayarlar da bilgi saymaz, bir dere- ceye kadar veri sayar. Aslında bu makinalar hesaplama- yıcıdır. İngilizce computer adı da bu anlamı ver- mektedir. Bunun dilimize doğrudan girmiş şekli "komp- yütör"ü kullanmak anlam bakımından daha doğru ise de, hem bunun yabancı oluşu hem de bilgisayar keli- mesinin dilimize yerleşmiş olması yüzünden bu keli-meyi bir hesaplama ve veri işleme makinesi anlamın- da olması şartıyla kullanmak kavram birliğini sağlama açısından tercih edilmektedir. Halil Sarıoğlu, İşlet- mecilikte Fortran IV ile Programlama Ankara 1983 s.3.

cağı kanaatine sahip olmaları (2); 2- Çoğu durumda çok büyük rakam kolleksiyonlarıyla karşı karşıya kalınması ve bunlardan anlam çıkartabilmek için hepsini değerlendirmeye katma mecburiyeti ve bu mecburiyetin yarattığı zorlukları aşacak bilgisayar gibi metodolojik yardımcılara sahip bulunulmaması; 3- Diğer sosyal bilimlerin bulgu ve kavramlarından istifade etmenin öneminin yeterince anlaşılmasına bağlı olarak, miktar bildiren kaynakların değerinin küçüksenmesi; Ve nihayet tarihçilerin araştırmada matematik ya da istatistiki muameleden söz edildiğinde dehşete kapılmaları.

Ancak şimdi durum farklıdır. Bir yandan çağdaş tarihçilikte diğer sosyal bilimlerle daha çok işbirliğine gidilmesi (3), diğer yandan, gelişmiş bilgisayarların miktar bildiren tarihi veri dağlarını işlemekten geçirme hususunda yüreklendirici etkisi, eskiye göre çok daha fazla sayıda tarihçiye araştırmalarında istatistiki teknikler kullanmaya yöneltmiştir. Bu tarihçiler sınırlı veriye dayalı eski genellemeleri yeniden tahkik ediyor, şimdiye kadar el atılmamış problemlere çözüm getiriyor ve diğer sosyal bilimlerin kavramlarını kullanarak yeni sorular formüle ediyorlar. Öyle ki, artık, Amerikalı ve Fransız öncü (pioneer) tarihçilerin çalışmalarıyla "Miktar Belirleyici Tarih" (Quantitative History) adıyla, içinde parlak buluşlar yapılan yeni bir alan filizlenmiş bulunuyor.

Ülkemizde arşivlerin; Vakıf Muhasabe Kayıtları, Vakfiyeler, Şer'îye Sicilleri ve Tapu Tahrir Defterleri gibi sayılabilir veri ihtiva eden kaynaklarla dolu olmasına karşılık, bunların miktar belirleyici metodlarla değerlendirilmesine henüz tüm anlamıyla geçilememiştir. Bununla birlikte bu metodların kullanıldığı, az da olsa, çarpıcı örnekler vardır. Bu çalışmalar bize, tarihimizi doğru bir şekilde öğrenebilmek için neler yapılabileceği hususunda pırıltılı bir geleceğin ipuçlarını vermektedir. Son bir iki yıldır, araştırmalarda bilgisayar kullanılmasının gereğine işaret eden yazılar yayınlanması (4) ve bilgisayar katkısını öngören geniş araştır-

ma projeleri yapmaya dönük fikirlerin varlığı bize bu geleceğin pek uzak olmadığını haber vermektedir.

Ancak bilgisayarlı proje fikirleri oldukça yeni ve bu yüzden de bulanık bir haldedir. Bulanıklık, büyük ölçüde, bilgisayarların nasıl çalıştığına ve araştırmalarda nasıl kullanılacağına, en başta da bilgisayarın gerçek katkısının ne olacağı yani sonuç olarak ne elde edilebileceğine dair bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Buradan şu çıkıyor: Söz konusu bilgi eksikliğini gidermeye yönelik bir çalışma büyük bir ihtiyaca cevap verecektir. Bu ihtiyaç, zamanında, miktar belirleyici analizlerin hayli ileri olduğu Fransız ve özellikle Amerikan tarihçiliğinde de duyulmuş olacak ki, "tarihçi ve bilgisayar" adını taşıyan pek çok makale ve kitap yayınlanmıştır (5).

(2) William O. Aydolette, "Quantification in History", Quantification in American History, New York 1971, s. 7.

(3) Bahaeddin Yediyıldız, "Çağdaş Tarihçilik", Töre, (Temmuz 1984, sayı 158) s. 35; aynı yazar, "Fernand Braudel ve Annales Ekolü", Atatürk kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, (Ankara Nisan 1986, sayı 2), s. 13-16. Yazar burada, tarih araştırmacılığında son yarım yüzyıldan bu yana dikkati çeken en önemli olaylardan birinin Fransa'da ortaya çıkan Annales Ekolü ve bu ekolün temel felsefesinin toplanabileceği üç maddeden birinin "tarihi, diğer sosyal bilimlere açmak ve 'ortak çalışma' prensibini uygulamak" olduğunu söylüyor.

(4) Bkz. Yediyıldız, "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", 2.nci Vakıf Haftası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 17; ve aynı yazar, "Vakıf Araştırma Enstitüsü Kurulmalıdır" I. Vakıf Şurası'na sunulan tebliğ. (Bu da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından diğer tebliğ ve konuşmalar ile birlikte basılmaktadır).

(5) Bizim elde edebildiklerimiz şunlardır: Edward Shorter, The Historian And The Computer. A Practical Guide, New Jersey 1971; Marshall Smelser ve William I. Devission, "Tarihçi ve Bilgisayar Karmaşık Hesaplamaya Basit Bir Giriş", Quantification in American History, Theory and Research (Ed. Robert P. Swierenga), New York 1970, s. 53-66 (Bu makale tarafımızdan çevrilmiş fakat henüz yayınlanmamıştır). Stephan Thernstrom, "The Historian And The Computer," The Dimensions of History (Ed. Thomas N. Guinsburg), Chicago 1971, s. 41-50; Emmanuel Leroy

İşte bu çalışmada, bunlardan ve üniversitemiz Bilgisayar Bilimleri Bölümü elemanlarının yol gösterici fikri yardımlarından faydalanarak bilgisayara bizdeki tarih araştırmalarında nasıl kullanılacağını ve ne gibi sonuçlar verebileceğini örnek bir çalışma alanında göstermeyi deneyeceğiz. Bu çalışma alanı vakıf müessesesidir. Bu seçmeyi yapışımızın da başlıca iki sebebi var: Birincisi, vakıf müessesesi üzerinde yapılan araştırmalara kaynak teşkil eden belge külliyatı sayılabilir veri ihtiva etmektedir; ikincisi de bu veri üzerinde, çıkış noktası olarak istifade edebileceğimiz miktar belirleyici analizlerin yapılmış olmasıdır (6).

Konuya geçmeden önce, genelde miktar belirleyici analizlerin tarih çalışmalarındaki yeri, başka bir ifadeyle gerekçesi üzerine durmak istiyoruz. Acaba, bu çalışmalar geçmişin bilgisini elde etme (ve dolayısıyla bugünü anlama) uğraşımızda bize ne kazandırıyor? Bilgisayarın bu kazanca yaptığı ilâve nedir? Bu soruların cevabını bilmenin konumuz için iyi bir teorik çerçeve oluşacağını sanıyoruz.

II-MİKTAR BELİRLEYİCİ TARİH

Niçin miktar belirleyici tarih? Geleneksel yaklaşımın yanlışı ya da eksiki nerededir?

Bilindiği gibi, hemen hemen bütün tarihçiler -tarihçinin işinin hikâye anlatmak olduğunda ısrar edenler hariç- genelleme yapar. E.H.Carr'ın (7) deyişiyle tarihçi, tarihi olgu toplayıcısından ayıran şey genellemedir. Genellemeler, her ne kadar açıkça ifade edilmese de zımnen miktar gösteren karaktere sahiptirler. "Tipik", "temsilci", "önemli", "yaygın", "büyüyen" ya da "yoğun" gibi kelimeleri kullanan tarihçiler, iddialarını doğrulamak için rakam sunsun ya da sunmasınlar miktar bildiren ifadelerde bulunuyorlardır (8). Robert P.Swierenga'nın (9) naklettiği geleneksel yaklaşımın savunucularından birinin itirafında da belirtildiği gibi, "kaç tane?" sorusunun altında yatan tariht problemlerin "çok" ya da "oldukça çok" ya da "çok değil", ya da "oldukça az" gibi cevaplarla, 80,45,20 ya da yüz-

de 2'den daha iyi çözüldüğünü iddia etmek kolay değildir.

Tarihte miktar göstermenin (Quantification) bir diğer gerekçesini William O.Aydolette "Quantification in History" (10) adlı hemen hemen konunun klasığı sayılan makalesinde şöyle ifade ediyor:

"Bazı yazarlar, birkaç vak'ayı kesin olarak tanımladıktan sonra gayet memnun bir tarzda büyük insan guruplarının saikleri (motive) hakkında genellemeye başlarlar, her ne kadar görüşlerini destekleyecek deliller çoğunlukla sunulmamış ve aslında bunları elde etmek zor olsa da. Çünkü, çoğu insanı harekete geçiren saikler pek açık değildir ve fark etmek çok zordur. Tenkitçi olmayan bir topluluk için birkaç somut olay bir istatistiki tablodan daha inandırıcı olabilir. Yine de bir tartışmada ileri sü-

Laudurie, "Tarihçi ve Bilgisayar" (Çev. Ayşe Özberki) Tarih ve Tarihçi (Der.Ali Boratav) İstanbul 1985, s. 132-135. H.Ü. Özellikle Arş. Gör. Mustafa Ege'ye teşekkür borçluyum.

(6) Bu alanda en yetkin ve geniş çaplı analizler Bahaeddin Yediyıldız tarafından yapılmıştır. Mesela, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu" Vakıflar Dergisi (Ankara 1984), C.XVII, s. 5-41; "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", Vakıflar Dergisi (Ankara 1982), C.XIV, s. 1-27; ve "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", Osmanlı Araştırmaları (İstanbul, 1982), s.142-164 adlı makalelerinde 330 vakfiyedeki sayılabilir verinin tahlil ve yorumu yapılmıştır. Aslında bunlar, orijinal adı Institution du vaqf au XVIII e siecle en Turquie -étude socio -historique- adlı Paris'te 1975 te doktora tezi olarak verilen daha geniş çaplı bir çalışmanın bölümleridir. Bu çalışmanın yayınlanan diğer kısımları da şunlardır: "Vakıf Müessesesinin XVIII.asırda Kültür Üzerine Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1921) Ankara 1980, s. 157-161; XVIII. asırda Türk Vakıf Teşkilatı" Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof.M.Tayyib Gökbilgin hatıra sayısı), İstanbul 1982, C.XII, s. 171-190 ve "Vakıf İstilahları Lügatçesi" Vakıflar Dergisi, C.XVII, s. 55-61

(7) E.H. Carr, Tarih Nedir" (Çev.Misaket Gizem Gürtürk), İstanbul 1980, s.86

(8) Aydolette, a.g.e., göst. yer.

(9) Robert P.Swierenga (ed.), Quantification in American History, s.xx.

(10) s.7, 8.

rülen iddiaları yalnızca birkaç örnekle desteklemek, inandırıcı güzel söz söyleme sanatının aracı da olsa, mantıken yeterli değildir. Çoğu tarihi genellemelerin istisnaları vardır ve eğer her önüne gelen durumda alıntı delil olarak kabul edilseydi hemen herşeyi ispatlamak mümkün olurdu.

Bazı hallerde, karşılaştırılabilir verinin sayısal özeti, miktar belirleyici metodlar ve tehlikelerden sakınmayı mümkün kılar. Açıkça mantıktı olduğu zaman verinin bu şekilde kısaltılması (reduction) zaman tasarrufu ve veriyi tanımlama ve işlemede elverişli bir durum yaratır. Ayrıca yüksek bir doğruluk derecesini de garanti eder. Hafıza seçicidir ve genel izlenimler, herkesin dilinde dolaştığı üzere, güvenilmezdir. Veri, hepsi zihinde tutulamıyacak kadar büyük olduğunda araştırmacının kendi peşin hükümlerine ya da gözde hipotezlerine uyan durumları çok iyi hatırlaması muhtemeldir. Verinin miktar bildiren form içinde düzenli bir sunuluşu, araştırmacıya hafızasının kendisine hazırladığı tuzaklardan kaçma imkânı verir"

Aydolette'e göre miktar göstermenin tariheye sağladığı diğer metodolojik faydalar da şunlardır:

1- Eldeki verinin miktar belirleyici bir sunuluşu araştırmacının dikkatini araştırmaya en layık sorulara yöneltmesine yardım eder. Bu yolla, konuyla ilgili bütün deliller, bulguların genel karakterlerinin derhal sezilebileceği ve verinin kısaltılması olmaksızın kolayca gösterilemeyecek farklılık ve ilişkilerin ortaya çıktığı, anlaşılır bir odağa toplanır. Böyle bir analiz, hangi olay ya da konuların, zaman içinde gösterdiği değişme ya da normdan sapması ile ilgili anlamında, özellikle önemli olduğunu ve dolayısıyla araştırmaya değerli olduğunu ortaya koyar.

2- Miktar belirleyici analiz hipotezleri sınamak için sistematik usuller sunar. Bu, tartışmanın her bir yönünü destekleyecek kaç tane örnek olduğunu açığa çıkarır ve böylece yalnızca delilin temel özelliklerini ortaya koymakla kalmaz, ayrıca, daha önemli olarak bunların istisnalarını, nüanslarını ve

ortaya çıkan genellemelerin gerektirdiği sınırlılık derecelerini de ortaya koyar.

3- Bütün verinin yukarıdan aşağıya gözden geçirilişi (bu kısaltma işleminden sonra mümkün olabilir) araştırmacının fikirlerini yeniden formüle etmesi için güçlü bir uyarıcı olabilir. Anormallikler ortaya çıktığında araştırmacı orijinal teoriye uymayan vak'alara dikkatini yöneltebilir, neden istisnai olduklarını bulmaya çalışabilir ve verinin yeniden düzenlenmesi ile önemli miktarda verinin hesabını verecek alternatif hipotezleri sınayabilir.

Fakat verinin bu tür manüplasyonu elde yapmak çok fazla zaman alıcıdır, hatta eğer vak'a sayısı çoksa bu imkansızdır. Yapılacak şey bilgisayar yardımına başvurmaktır.

Bilgisayarın Miktar Belirleyici Çalışmalara Yaptığı Katkıları:

Veri üzerinde yapılacak manüplasyonlar için bilgisayar kullanılması meselesine tekrar döneceğiz. Ancak, burada tarih araştırmalarında bilgisayar kullanmaya bizi adeta mecbur bırakan bir başka meseleyi öne almak yerinde gibi görünüyor.

Tarihi verinin eksik olduğu, yani geçmişte yaşanan hayatı bütünüyle aktirecek verinin bize tam olarak ulaşmadığı yolundaki bir bilgiye, neredeyse, rastgele seçilecek bir tarih metodu kitabında rastlamak mümkündür. Bu eksiklik zamanımızdan geriye doğru gidildikçe daha da büyümektedir. Öyle ki, tarih önce devirle uğraşan tarihçi ya da arkeologlar yalnızca elde edebildikleri bir tek buluntuya dayanarak genelleme yapmakta ve bu da, tabii, çoğu kere yüzde yüz yanlış bilgi üretimine sebep olmaktadır (11).

Bu eksik tarihi veri karşısında, bilgisayarla tarih çalışmanın "pioneer" leri diyorlar ki: "Tarihi çalışmalarda bir örneklem yeterli delil olamaz. Eğer başından sonuna kadar eksiksiz olmak üzere yeterli tarihi olgu dizileri olsaydı, tıpkı kamuoyu yoklayıcılarının çağdaş özel

(11) David Hackett Fisher, *Historian Fallacies, Toward a logic of Historical Thought*, Toronto 1970, s.111.

bir durumda yaptıkları gibi çok doğru sonuçlar verecek önceden belirlenmiş bir örneklem almak mümkün olurdu. Fakat geçmişin kaydedilmiş miktar bildiren böyle dizileri hiç yok. Her bir dizi bir örneklem. Tarihte örneklemin örneklemini almak suretiyle faydalı sonuçlar elde edilemez". Ve ilave ediyorlar; "Bu yüzden araştırmaya bütün veri dahil edilmelidir". Bundan da korkulmamalıdır; çünkü, "bilgisayar hepsini halledebilir" (12).

Bilgisayarla çalışma, tarihçinin bu şekilde veri tabanını genişletmesine yol açarken veri üzerinde yapılan işlemlerde hata yapma ihtimalini de sıfıra indirir. Sonuç olarak tarihçi, genelleme-lerde çok yüksek bir güvenilirlik derecesine ulaşır.

Yukarıda bilgi kısaltma (reduction) işleminin tarihçiyi hafızanın seçiciliğinden ve genel izlenimlerin güvenilirliğinden kurtardığını söylemiştik. Ayrıca bu işlem araştırmacının dikkatini araştırmaya en layık sorulara yöneltmesine yardım ediyor, veriyi farklılık ve ilişkilerin ortaya çıktığı anlaşılır bir odağa topluyordu. Kısaltma işlemi sayesinde bütün veriyi yukarıdan aşağıya şöyle bir gözden geçirme imkanına sahip olan araştırmacı, gerekirse fikirlerini yeniden formüle edebiliyordu.

İşte araştırmacıya bu kadar faydası olan bilgi kısaltma işini bilgisayar, tablolar, grafikler, genel toplamalar, ortalamalar ve karşılaştırmalar şeklinde birkaç program komutayla otomatik olarak ve çok kısa sürede yapar. Aynı kolaylık ve sürat veri üzerinde yapılacak manüplasyonlar için de sözkonusudur. Eğer sonunda anlaşılrsa ki, ilk çıktı takımı (output) öğrenilmek isteneni anlatmıyor, bilgisayardan hafızasına kaydedilmiş bütün araştırma evrenini temsil eden veriye dayalı olarak tablolar yeni bir tasarıma göre yeniden istenebilir, cetveller yeniden düzenlettirilebilir ve hafızadaki veri içinden çeşitli alt veri gurupları seçilerek bunlar üzerinde özel işlemler yapılırken, diğerleri başka bazı hesaplamalar yapmak üzere ihmal edilebilir. Bu iş zahmetsiz bir şekilde ve defalarca tekrarlanabilir. Oysa, elde çalışma usullerinde

araştırmacı çoğunlukla daha birinci işlemden bütün enerjisini tüketmiştir bile (13).

Dahası var.

Bilgisayar kullanımı kullanıcının yeni bir zihni yönelim (intellectual re-orientation) kazanmasını da sağlar. Geleneksel olarak tarihçiler önce belirli sorular formüle edip sonra bu sorulara cevap verebilecek kaynak araştırırlar. Bilgisayar yardımıyla kullanılan araştırmalarda ise tersine bir teknik daha uygundur. Önce ilgili evrenin bütün verisi toplanır, sonra soru sorulur. "Belirlenen bir evrene sorulabilecek akla uygun her soruya cevap verebilmek için olgular bir araya toplanmalıdır. Araştırmacı asla özel bir soru ile başlayıp veri toplama yoluna gitmez, verinin tamamıyla başlar ve sorular sorar. Her neyse, tarihle ilgili veri koleksiyonu sorgulanmayı bekleyen cevaplar koleksiyonu değil midir?" (14).

Bitmedi.

Bilgisayarın pek belli olmayan, ama kesinlikle büyük bir avantajı da araştırmacıyı kesin sorular sormaya mecbur etmesidir. Bunun için araştırmacı, başlangıçta basit, ama ihmal edilen bir adımı atar, yani terimlerini kesin olarak tanımlayıp, problemini açık ve mantıklı olarak formüle eder. Çünkü, bilgisayar "bulanık bir teccüsü kesin ve konusunun içine işleyen sorgulamalar haline getirmeyi; ancak belirli sorulara belirli cevaplar verir" (15).

Makinadan istifade edebilmek için prosedürler sistematik hâle getirilmeli, teoriye dayalı hipotezler formüle edilmeli, büyük problemler parçalarına ayrılmalı, zımnen miktar gösteren veriyi kesin rakam ve cetvellere dönüştürmeli ve genelde ilmt metodu takip etmeli. Böylece, bilgisayarlar asli olarak ilmt bir tarihçiliğe yol açabilirler, tarihçiler bu yolla, giderek artan ortaklaşa olarak arıtılmış sistematik kümülatif çalışma-

(12) Smelser ve Davisson, a.g.m., s.60; bir örnek-
lemin yeterli delil olamayacağı konusunda ayrıca bkz.
Fisher, a.g.e.s. 104-105.

(13) Shorter, a.g.e., s.8.

(14) Smelser de Davisson, a.g.m., göst.yer.

(15) a.g.m., s.55.

lar yapacaklardır. Bu arıtılmış veri, bilim adamlarının insan davranışlarının genel kanunlarını keşfetme ve göstermelerine izin verecektir (16).

Fakat bilindiği gibi, bilimin hedefi açıklayıcı genellemelerden de ötedir. Bu hedefe ulaşmak için, açıklama kadar öngörü (prediction) de amaçlanmalıdır. Tarih hiç bir zaman tekrar etmesine rağmen geçmişteki benzer (analogous) dönemlerle yapılacak kıyaslamalar bugünü yorumlayıp geleceğe giden yolu işaret etmeye yardımcı olabilir (17).

Miktar Belirleyici Tarih ve Bilgisayarın Sınırları:

Bilindiği gibi insan ve olaylar çok karmaşıktır ve ne olacağı önceden bilinemez. Fakat, bunun için uğraşan tarihçi, hemen hemen daima bilmeyerek bırakılmış çok çeşitli türdeki delillere dayanmak zorundadır. Bu çok çeşitli türdeki ve çoğu zamanda eksik delillerden istifade etmek içinse bir tek metoddan değil, bir metodlar topluluğundan sözedilebilir. Tarihçi, eğer elindeki materyal buna izin veriyorsa istatistik testlere başvurur. Ancak, bu her zaman mümkün olmaz; ne zaman mümkün olup, ne zaman olmayacağı kural meselesi değil araştırma stratejisi meselesidir. Bunun da temelinde sağduyu yatmaktadır (18).

Araştırmasında istatistik bir muamele gerektiğini gören ve bu muameleyi yapmaya karar veren tarihçi bunun için bilgisayar kullanmanın yerinde olup, olmadığına dair ikinci bir karar daha verecektir. Yapılacak masraf ve harcanacak zaman bunun en iyi ölçüsüdür. Eğer ihtiyaç görülen bir hesaplama ya da tablolastırma kağıt kalemle kolayca yapılabiliriyorsa bunun için bilgisayar kullanmak lüzumsuz, hatta belki de daha masraflı ve zaman alıcı olabilir. Ancak sözkonusu olan, küçük hesap makinasıyla kolayca içinden çıkılamayacak karmaşık hesaplar ve geceler boyu sürececek tablolastırma ve grafik hazırlama işi için ise bilgisayar kaçınılmaz olur.

Asıl önemlisi, ekonomik istatistikler, seçim kayıtları ve insan grupla-

rının sosyal karakteristikleriyle ilgili çağdaş veri koleksiyonlarının görüntüsü hızla kabarmaktadır. Öyle ise bu konularla ilgilenen miktar belirleyici tarihinin yakın bir gelecekte ya uzman bir bilgisayar kullanıcısı olma mecburiyetinde kalacağı ya da varlık sebebini yitireceği yolundaki bir öngörünün (19) aynı hızla isabet kaydetmekte olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Miktar belirleyici tarih ve bilgisayar konusunda açtığımız bu bölümü Stephan Threnstrom'un (20) "yontulmuş iyimserlik" ifade eden cümleleriyle bitirmek yerinde olacak.

"Bilgisayarın, ne ortodoks tarihçileri teknolojik işsizliğin kurbanları olarak bırakarak tarih yazıcılığından devrim yapacağına, ne de yakın gelecekte bilgisayarla yapılan tarihi çalışmaların kalitesinin tepeden tırnağa mecburi olarak yüksek olacağına inanıyorum. Tarihçiler, öncelikli bir tarzda çalışmalarında kullanmak için bilgisayar hakkında yeteri kadar şey öğrenmeyi güç bulacaklardır; bilgisayar kullanmada uzmanlaşmış olanların ise, istatistikleri işe koşmada teknik yeterliliğin, o istatistikleri doğuran sosyal konteksti küçümseme için haklı bir sebep olamayacağını unutmaları (ya da her şeyden önce bunu hiç öğrenmemeleri) ihtimal dışı değildir. Fakat, belirli tür tarihî materyale belirli tür şeyler yapmak için (x) bilgisayarın yeteneğimize yaptığı fevkalade katkı ve tarih ve diğer sosyal bilimler arasındaki işbirliğinin net kazanç getireceği konusunda şüphe etmiyorum".

III- VAKIF ARAŞTIRMALARINDA BİLGİSAYAR

Vakıf müessesesinin sosyal ve kül-

(16) Lee Benson, "Quantification, scientific History, and Scholarly innovation", Quantification in American History, s.27

(17) Swierenga, a.g.e., s. XIX, XX.

(18) Pierre Chaunu, "Nicel Tarih veya Dizisel Tarih" (Çev. Nihat Acar), Tarih İncelemeleri Dergisi I, İzmir 1983, s.149.

(19) Laudurie, a.g.m., s. 135.

(20) a.g.m., s.50.

(x) Vurgu tarafımızdan eklenmiştir.

türel hayatımızda halen de varlığını hissetmekte olduğumuz yer ve öneminin gerçek boyutlarıyla henüz ortaya konulamadığı araştırmacılar tarafından çeşitli yerlerde ifade edilmiştir. İfade edildiği gibi, gerçek boyutlarını gösterme, geçmişle bugün arasında yapılacak doğru ve etkili kıyaslamalarla mümkün olabilir. Bu da vakıf müessesesinin tarih içinde kaydettiği oluşma, gelişme ya da gerileme süreçlerinin iyi bilinmesini yani bu müessese ile ilgili bütün belgelerin sistemli, metodik bir tahlili ve elde edilen verilerin kültür bütünlüğü içinde yorumlanmasını gerektirmektedir (21).

Memnuniyetle ifade edelim ki, bugün sözü geçen tahlil işlemini bilgisayarlar sayesinde, şimdiye kadar hiç sahip olmadığımız ölçüde, kolaylıkla ve süratle yapabilme şansına sahibiz. Bu durum, vakıf müessesesi hakkında hem geniş tahlilli araştırmalar yapmış, hem de metod araştırmaları için kafa yormuş bilim adamlarımızdan biri olan Bahaeddin Yediyıldız tarafından görülmüş ve çeşitli yerlerde ifade edilmiştir (22).

Şimdi, burada vakıfla ilgili bilgisayar kullanılmadığı takdirde bazıları belki de hiç bir zaman yapılamıyacak kemmi çözümlemeler için bilgisayarın nasıl kullanılacağını, bu işlemdeki safhaları ve elde edilebilecek sonuçları, uygulama pratiğine sahip olamamanın yarattığı çekingenlik ve belirsizlik havası içinde göstermeye çalışacağız.

Birinci Adım: Veri Girişi

Hangi türden olursa olsun (Sayısal, Sözel) verilerin bilgisayarla işlenmesi demek, her şeyden önce o verilerin bilgisayara girmesi demektir. Ancak, bu da gene işlenecek verinin türüne göre değişen bir hazırlık safhası gerektirir.

İstatistikî veriler zaten belli esaslara göre sistematik olarak toplandığı için, bilgisayara kaydetmek büyük bir zorluk çıkarmaz. Bizim işlemeyi düşündüğümüz vakıf müessesesine ait veriler ise istatistikî mânâda sistematik değildir, ve daha çok "sözel" karaktere sahiptirler. Oysa, bilgisayarla yalnızca

sayısal sembollere (digit) dönüştürülebilen verilerle işlem yapılabilmektedir. Bu noktada akla şu sorunun takılması tabiidir: İnsan ve olayların tarihten mevcûdiyetlerini aksettirme potansiyeli olan çeşitli türden verileri, onların bu niteliklerini bozmaksızın rakamlara indirgemek mümkün müdür? Bu sorunun cevabı, her durumda geçerliliği olan bir kural olarak alınmamak kaydıyla, "evet" tir. Nitekim, önümüzde mazisi çok eski olmamakla birlikte, böyle yapılmış çalışmalardan çıkan azımsanamayacak bir tecrübe birikimi vardır (23).

Şimdi, böyle bir çalışmanın vakıf verileri üzerinde nasıl yapılabileceğini tartışmaya geçebiliriz. İşe, bu verilerin bulunduğu kaynakları ve verilerin mahiyetini tanımakla başlamak en uygundur.

Bilindiği gibi, vakıfla ilgili verilerin temel ve en büyük kısmı, vakfiye veya vakıfnâme denilen, vakıf (vakıf kurucusu) tarafından tanzim ve kadı tarafından tescil edilmiş sayıları 26.000'i aşan hukukî vesikalarda bulunmaktadır.

Yediyıldız'ın gösterdiğine göre bir vakfiyede şu yedi kısım bulunmaktadır (24).

1. Bir veya daha çok Kadı'nın (Kadı, Hâkim, Kadıasker) hattâ bâzan sultanın tasdik sayıları, imzaları ve mühürleri.

2. Vakfın Allah'a hamd ve Peygambere salâvat duygularını ifade ettikten sonra, dünyanın tasvirini yaptığı kendi hayat anlayışını açıkladığı ve kurduğu vakfın gerekçelerini belirttiği v.s. bir giriş bölümü.

3. Vakıf hakkında bilgiler: adı, babasının adı; mesleği, şahsî nitelikleri, v.s.

(21) Yediyıldız, "Türk Vakıfları Araştırma..."

(22) Bkz. Yukarıda 4 nolu dipnot.

(23) Miktar belirleyici tekniklerin, dolayısıyla bilgisayarın çeşitli tarih dallarında kullanılma imkanları ve bu şekilde yapılmış çalışmalar hakkında somut bir fikir edinmek için bkz. Shorter, a.g.e, s.11-27.

(24) Yediyıldız, "Müessese-toplum münasebetleri..." s.24.

4. Vakıf tarafından inşa ve insanlık yararına tahsis edilmiş binaların ve bunların işletilmesi gayesiyle yine vakıf tarafından vakfedilmiş olan menkûl ve gayrimenkûl gelir kaynaklarının tasviri. Bu kısımda bahse konu malların mevkiileri, sayıları, yüzölçümleri ve sınırları ve hukukî formlarıda bulunmaktadır.

5. Vakfedilmiş gelir kaynaklarının işletilmesi, personele ödenecek ücretler ve vakıf gelirleriyle gerçekleştirilmesi gereken hizmetler hususunda ve ilgili diğer konularda vakıf tarafından tesbit edilen şartlar...

6. Eskilerin ve büyük İslam hukukçularının görüşleri arasından sözkonusu vakıf kategorisine en elverişli görüşü seçen hâkimin hükmü.

7. Vakfiye de beyan edilmiş olan şartları bozacak olanlara karşı vakfın lanet cümleleri; vakfiyenin tarihi ve şartlar.

Her tarih çalışması özünde, tarihçi tarafından ilgili belgelerdeki kendi düşüncesine göre geçmişteki olaylar ya da insanlar hakkında bugün için anlamlı bulunabilecek unsurların seçilip alınması ve sonra bunların yeniden inşası, yorumlanması demektir. Bu bir deyim yerindeyse arıtma işlemidir. İşte, bilgisayarla çalışırken bu arıtma işlemi çok daha kesin (tek mânâlı) tanımlamalar şeklinde ve bilgisayarın çalışma mantığına uygun sistemde yapılır. Yeniden vakfiyelere dönerek demek istediğimizi açık hâle getirelim.

Vakfiyelerin sayısının 26.000'i aştığını söylemiştik. Bunlar üzerindeki verileri bilgisayara kaydederken, her bir vakfiyeyi (dolayısıyla her bir vakfı) ayrı bir birim (Ünit) kabul edip, herbirine ayrı (unique) bir sayı vermek tabii olduğu kadar sistematiktir de. Böylece her vakfiyenin 00001'den başlayarak 26.000'e kadar bir kodu olacaktır. Sonra her bir vakfiye de bulunan bilgileri kendi içinde bütünlük gösteren gruplar (alanlar) ve alt gruplar halinde toplanarak bunlara da ayrı kodlar verilecektir. Yediyıldız'ın yukarıya aldığımız bölümlemesi her vakfiyede aşağı yukarı hangi tür verilerin bulunduğunu gös-

termesi bakımından bu konuda burada bize kılavuzluk edebilir.

1. Kısımdaki tasdik yazıları, imzalar ve mühürler kısmı önemli bulunmayarak arıtma işlemi sırasında tamamen elenebilir.

2. Kısımdaki bilgiler vakıf kurucularının dünya görüşünü ve zihniyet yapısını göstermesi bakımından önemlidir. Burada yapılacak işlem, vakıf kurucusunun ifade ettiği düşünce ve fikirleri en iyi yansıtan anahtar kelime ve deyimler tesbit edip bunları kodlamak şeklinde olacaktır. Bunu vakfın düşünce ve fikirlerini yeterince temsil edecek biçimde yapmak zor olabilir; ancak imkânsız değildir. Tesbit edilen bu kelime deyimlerin herbiri ayrı bir kayıt alanı oluşturur.

3. Kısımdaki vakıf hakkındaki bilgiler de ayrı alanlara bölünür. Adı, babasının adı bir alan, mesleği diğer bir alan, şahsi nitelikleri de başka bir alan olacaktır. Adı ve baba adı kodlanmaz. Mesleği ve şahsi niteliklerinin herbirine ayrı bir kod verilecektir. Vakıf kurucusunun mesleğine ait kodlamada şu yol takip edilebilir; önce, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde mevcut meslekler tesbit edilerek bunlara birer kod verilir. Meselâ;

- 1= Sultanın kendisi
- 2= Hanedan'a mensup
- 3= Ordu Komutanı
- 4= Esnaf
- 5= Tüccar
- 6= Çiftçi

·
·
·
(vs.)

Şüphesiz bunlar daha ayrıntılı olarak tesbit edilebilir. Meselâ hanedana mensup olanların sıfatları tek tek gösterilebilir. Esnaf ve tüccar sınıfına giren meslekler ayrı alınabilir veya bunlar Osmanlı İmparatorluğu için genel kabul gören "Askeri" ve "Reaya" adlı daha geniş sosyal statü kategorilerinde toplanabilir. O zaman kodlama şöyle olacaktır:

1= Askeri

2= Reaya

Ancak böyle bir kodlama, kolay olmakla birlikte hem Selçuklu dönemi vakıflarında işlemez olacak, hem de ayrıntı gibi görünen ama aslında çok kıymetli olabilecek bilgiler kaybolacaktır. Bilgisayara kayıt yapılırken sıra bu alana geldiğinde kaydedilecek olan diğer alanlarda olduğu gibi sadece ilgili mesleğin kodudur. Bilgisayar o kodun hangi meslek olduğunu bilir; Çünkü, kayıt başlamadan önce hazırlanan bir veri giriş programıyla bu hafızasına iletilmiştir.

Vakfın şahıf nitelikleriyle ilgili veri alanı için de aynı yol takip edilebilir; yani olabilecek bütün nitelikler düşünülüp bunlara tek tek kod verilir. Sonra kayıt yapılırken herbir vakfın vakfı hangi niteliklere sahipse onların kodu kaydedilir.

4., 5., 6. ve 7. kısımlarda da yapılacak işlem yukarıdakinin benzeri olacaktır. Burada dikkat edilmesi gerek önemli bir husus da, olabilecek bütün veri kategorilerinin kodlamaya dahil edilmesidir. Bunun için kodlama yapılırken hem, en geniş hacimli, hem de değişik türden vakıfların vakfiyelerindeki verilerden hareket etmek, bazı vakfiyelerde bulunabilecek farklı veri gruplarının kayıt esnasında saf dışı kalmasını önleme bakımından yerinde olur. Ancak Türkiye'de ilk kez yapılacak böyle bir çalışmada bir takım güçlüklerle karşılaşılabilir.

Bir kere, vakfiyelerin hacimleri standart değildir. Tek sayfa olanlar olduğu gibi 400 sayfalık vakfiyeler de vardır. Bu her vakıf için değişik sayıda verinin bilgisayara aktarılması demektir ki, bu durum kodlama ve kayıta işi karmaşık hale getirebilir. İkinci güçlük vakıf ve vakıf mallarının yerlerinin kodlanmasında ortaya çıkabilir. Bilindiği gibi, Selçuklu ve Osmanlı hakimiyet sahaları bugünkü Türkiye sınırlarını çok aşmaktadır. T.C. sınırları içinde kalan vakıfların yerleri için hâlen kullanılan posta kodları kullanılabilir. Ancak şimdi başka ülkelerin sınırlarında kalan yerler için ayrı bir kodlama sistemi gerekiyor.

Fakat, bunlar ve benzeri güçlükler aşılamaz değildir. Gerekğinde bilgisayar bilimcilerin teknik yardımına başvurulabilir. Bu safhada tarihçinin yardımına başvuracağı bilgisayar bilimci *veri tabanı* (25) uzmanıdır. Türkiye'de bu sahada yetişmiş yeteri kadar eleman vardır.

Üçüncü bir güçlük olarak vakfiyelerin, okunup anlaşılması bile ayrı bir uzmanlık alanı olabilecek yazı türleri gösterilebilir. Bilindiği gibi, bu vakfiyeler eski yazı ile yazılmıştır. Hatta bir kısmı Arapçadır. Normalde bunlar üzerinde araştırma yapmak isteyen birisi, önce bunları okuyup anlamak ki hayli zaman alıcı bir iş sonra da yukarıda sözünü ettiğimiz arıtma işlemine tabi tutmak zorunda kalırdı. Ancak, şimdilerde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde sürdürülen bir çalışma ile bu durum bir güçlük olmaktan çıkarılıyor:

Gene Yediyıldız'ın danışmanlığında bir uzmanlar grubu vakfiyelerdeki verileri sistematik biçimde hazırlanan bir form üzerine naklediyor. Bu çalışma bitirildiğinde form üzerindeki, kodlaması yapılmış bu verileri bilgisayara işlemek artık çok basit olacaktır.

Bunun için yapılacak olan, önce bu verilerin hangi esaslara göre kaydedileceğini gösteren bir veri giriş programı/ekran dizaynı hazırlayarak, bunları büyük kapasiteli bir bilgisayarın belleğine kaydetmektir. Bundan sonraki iş, bu bilgisayara bağlı terminallerden ekranda belirecek sıra dahilinde herbir kategori veriyi ya da kodunu ekran önündeki klavyenin tuşlarına dokunmak suretiyle dış bellek olarak da adlandırılan manyetik kayıt ortamlarından birine -disk, disket, manyetik şerit- kaydetmektir. Kayıt bittiğinde yapılan iş, sonuçları bakımından düşünülünce gerçekten büyüktür.

Eğer başarılı bir veri girişi yapılabilmişse, hem veriler büyük bir sü-

(25) İngilizcesi "data base" olan veri tabanı terimi, mantikî bağlantılar kümesini ve alanlar (Veri kaydı birimleri) arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. bkz. Bilgisayar. Çağdaş Teknoloji Ansiklopedisi, C.I, s. 284, 288.

ratle işlenebilmek için "kıvama" sokulmuş, hem de sonraki araştırmacıların onları kaydetmek için çekilen sıkıntıların hiç birini çekmeksizin- kolayca ulaşıp akla uygun yeni korelasyonlar arayabilecekleri bir "Veri Bankası" teşkil edilmiş olur (26).

İkinci Adım: Program Yazma

Bilgisayara kaydedilen verinin işlenebilmesi bir programla olur. Bilgisayar-bilimde, bilgisayara verilen verilerin ne şekilde işleneceğini gösteren komutların tamamına *program*, bu komutların hazırlanmasını da *programlama* ya da *program yazma* deniyor (27).

Program yazma -eğer araştırmayı yapan tarihçi herhangi bir programlama dilini (özellikle Cobol veya Fortran) bilmiyorsa-bilgisayar programcısının işidir. Bununla birlikte, bilgisayar programcısının bunu yapabilmesi, tamamen, araştırmayı yürüten tarihçinin, bilgisayara hangi verilerin kaydedildiğini ve bu verilere ne gibi sorular sormakta olduğunu etraflıca anlatmasıyla mümkündür.

Yukarıda bilgisayarın bulanık bir tecessüsü keskin ve konusunu içine işleyen sorgulamalar haline getirmeyeceğini, ancak belirli sorulara belirli cevaplar verebileceğine işaret etmiştik. Bu, tarihçinin, bilgisayara kaydedilen verilere yönelteceği sorularını açık ve mantıklı olarak tanımlamak mecburiyetinde olduğu anlamına gelir. Bir örnekle bunu açalım:

Mesela, "Selçuklular'dan günümüze kadar, Türkiye'de vakıf kuranlar kimler olmuştur?" sorusu programcı tarafından bilgisayar komutu haline getirilemeyecek kadar muğlaktır. Şöyle ki: "Selçuklular" demekle kimler kastedilmektedir? Büyük Selçuklular mı? Anadolu Selçukluları mı? Bunlar için hangi tarih esas alınmaktadır? "Türkiye'de"derken bugünkü Türkiye Cumhuriyetinin sınırları mı kastedilmektedir yoksa Osmanlı İmparatorluğunun bir zamanlar ulaştığı en geniş sınırlar mı? Keza, "kimlerdir?" sorusuyla öğrenilmek istenilen vakıf kuran kişilerin mesleği mi yoksa etnik men-

subiyeti hatta cinsiyeti vs. midir? Aynı şekilde "günümüz" deyimiyle anlatılmak istenenin de hangi tarih olduğu kesin olarak belli değildir. Görüldüğü gibi, böylesine belirsizliklerle dolu bir soruya bilgisayardan cevap alınmaz. Çözüm, soruyu bu belirsizliklerden arındırmaktır. Bunun içinde de soruyu parçalarına ayırmak yani belirsizlik doğuran her bir ihtimal için ayrı bir soru sormak yeterlidir.

1048 (28) den 1920 (29)'ye kadar vakıf kurucularının mesleklere göre dağılımı nedir? Bunlar içinde kadınların yüzdesi nedir? Yine, bunların etnik menşee göre dağılımı nedir? 1048'den 1920'ye kadar kurulan vakıfların kuruluş yerleri nerelerdir?

Buna benzer kesin olarak tanımlanmış yüzlerce soruyu programcı, program olarak bilgisayarın anlayacağı dile çevirir. Bilgisayar, bu soruların cevabına insan zekâsından belki de milyar kere daha hızlı işlem yaparak saniyeler içinde ulaşıp ve istenilen form içinde verir. Grafik, tablo vs. gibi...

Burada, bilgisayarın belleğine kaydedilen vakıfla ilgili verilere hangi soruların sorulabileceğinin listesini çıkarmaya kalkışacak değiliz. Bu verilere her tarihçi kendi formasyonuna göre yüzlerce çeşit soru sorabilir. Ancak şurası muhakkak ki, tarihçinin istatistikî tekniklere aşina olması verinin daha incelikli bir tarzda işlenmesine vesile olacaktır. Ayrıca, tarihçinin diğer sosyal bilimlerin bulgu ve kavramlarından istifade etme derecesi sorulacak soruların kalite ve çeşidini et-

(26) Böyle bir "Veri Bankası"nın Vakıflar Genel Müdürlüğü için, vakıf mallarına ilişkin çeşitli anlaşmazlık durumlarında gerek duyulan bilgilere ânında ulaşıp cevap verebilme gibi çok pratik bir faydası vardır.

(27) Sarıaslan; a.g.e., s. 15.

(28) Bu, verilerin bilgisayara kaydedebileceğimiz Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki en eski vakıf belgesinin tanzim tarihidir: İbrahim Ateş, "Vakıf Belgeler Arşivinin Dünü ve Bugünü", 2.nci Vakıf Haftası, s.26.

(29) Eğer Cumhuriyet döneminde kurulan vakıflar da araştırmaya dahil edilmişse sorumuzu "1986'ya" diye genişletebiliriz.

kileyecektir. Fakat, en iyisi böyle bir çalışmayı diğer sosyal bilimlere mensup araştırmacılarla ortak yürütmelidir (30). Çünkü, bilindiği gibi en parlak buluşlar iki bilimin çakıştığı noktalarda gerçekleşmektedir.

Üçüncü Adım: Yorumlama

Sorular sorulup cevaplar alındıktan sonra sıra bunların bugün bizim için ne anlam taşıdığının ortaya konulmasına gelecek, yani bunların "Sosyo-ekonomik yapı ve kültür sistemi içinde" yorumlanmasına geçilecektir (31). Yorum hiç bir gelişmiş bilgisayarın yapamayacağı şerefli bir iştir: Tarihçinin sanatıdır.

Vakfiyeler için yapılan bu analiz ve yorum işlemi vakıf muhasebe kayıtları gibi diğer vakıfla ilgili belgeler için de yapıldığında, artık, aşağıdaki soruların cevabı bizim için sır olmaktan çıkacaktır.

"Selçuklulardan günümüze kadar, Türkiye'de vakıf kuranlar kimler olmuştur? Bunların sosyo-profesyonel kategorileri ve bu katagorilerin toplumun bütünlüğü içindeki ve kendi aralarındaki nisbetleri nedir? Hangi düşünce yapısı veya sosyal ve ekonomik şartlar bu insanların vakıf kurmaya sevk etmiştir? Kurulan vakıflar daha sonraki zihniyetin oluşmasında veya değişiminde herhangi bir rol oynamışlar mıdır? Oynamışlarsa bu rol hangi yönde olmuştur? Müsbet mi, menfi mi?

- Vakfın ekonomik gücünün, Selçuklulardan günümüze, devletlerin toplam ekonomik güçleri içindeki nisbetleri ne olmuştur? Bu nisbetin asırdan asıra takip ettiği çizgi nedir? Bu oranda değişimler varsa bunun sebepleri nelerdir? Vakfın bu ekonomik gücünü oluşturan gelirlerin muhtelif devirlerdeki kaynakları nelerdir? Bu kaynaklar nasıl işletilmiştir? İşletme usullerinde değişimler olmuş mudur? Olmuşsa, niçin?

-Vakfın ekonomik gücünün, Selçuklulardan günümüze toplum içindeki dağılımı nasıl olmuştur? Bu ekonomik potansiyel nerelere harcanmıştır? Söz konusu vakıf gelirlerinin hizmet sektörleri arasında dağılım nisbeti nedir? Bu nisbet, zaman içinde değişikliklere uğ-

ramış mıdır? Uğramışsa, niçin? (32)".

IV- SONUÇ

Bütün bu anlattıklarımızdan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Yapılacak çalışmanın büyüklüğüne karşılık, bunun gerektirdiği -özellikle bilgisayar etrafında yoğunlaşan- teknik bilgi önemli ölçüde eksiktir. Bu eksikliği kapatmaya, yani bilgisayar hakkında daha çok şey öğrenmeye yönelik olarak atılacak her adım, bu tür çalışmalarda bilgisayar uzmanlarına bağımlılığı tedricen azaltıp uzun vadede tamamen ortadan kaldıracağı gibi, bilgisayar yardımıyla yeni proje fikirlerinin çoğalış yaygınlaşmasını da mümkün kılacaktır. Bilgisayarın çeşitli tarih dallarındaki araştırmalarda yardımcı bir araç olarak kullanılabilirliğinin sınırları henüz keşfedilmeyi beklemektedir.

Vakıf müessesesi için vakfiyelerle ve diğer ilgili belgelerle yapılacak, yukarıda, belirsiz de olsa, genel görüntüsünü verdiğimiz bu çalışmanın benzeri, sosyal ve ekonomik tarihimizin önemli kaynaklarından olan Tapu Tahrir Defterleri, Şer'îye Sicilleri ve miktar gösteren diğer kaynaklarla da yapılabilir. Bu şekilde yapılacak, Lee Benson'un deyişiyle "Sistemik kümülatif çalışmalar" sonucunda geçmişin etkili bir muhasebesini yapıp, gelecek hakkında daha tutarlı şeyler söylemeye muktedir olabiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

TARİH METODU

Genel

1- Carr, E.H., *Tarih Nedir* (çev.

(30) Yediyıldız, vakıf araştırmaları için tarih yanında, sosyoloji, ilâhiyat, işletme, iktisat gibi çeşitli bilim dallarına mensup öğretim üyelerinin bulunacağı bir enstitü ya da araştırma merkezi kurulmasını teklif etmiştir. Bkz. Yediyıldız, "Vakıf Araştırma...", Bu teklifin yerindelğine yürekten katıldığımızı ifade etmek isteriz. I.Vakıf Şurası, Vakıflar Gen. Müd. Yay. 1986, Ankara

(31) Yediyıldız'ın XVIII. asır vakıfları için 330 vakfiyeden hareketle yaptığı inceleme bunun iyi bir örneğini teşkil edebilir. Bkz. 6 nolu dipnot.

(32) Bu sorular Yediyıldız, "Vakıf İncelemelerinde...", s.16-17'den alınmıştır.

Misket Gizem Gürtürk), İstanbul 1980.

2- Fisher, David Hackett, *Historians Fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*, Toronto 1970.

3- Yediyıldız, Bahaeddin, "Çağdaş Tarihçilik", *Töre*, (Temmuz 1984), Sayı 158, s. 34-37.

4- "Fernand Braudel ve Annalas Ekolü", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, (Ankara Nisan 1986), Sayı 2, s. 13- 16.

Miktar Belirleyici Tarih

1- Aydelotte, William Q., "Quantification in History", *Quantification in American History*, Newyork 1971,s.6-24.

2- Bensen, Lee, "Quatification, Scientific History, and scholarly Innava-tion", *Quatification in American History*, New York 1971 s.25-30

3-Chaunu,Pierre, "Nicel Tarih Veya Dizisel Tarih", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I (İzmir 1983), s.145-155.

4- Swierenga, Robert P. (Ed), "İntroduction", *Quantification in American History*, New York 1971, s.XI-XXI.

Tarihçi ve Bilgisayar.

1- Clubb, Jerome M.Hovard W.Allen,"Computers and Historical Studies",*Journay of American History*, LIV (Dec. 1967), s.599-607.

2-Laudurie, Emmanuel Le Roy, "Tarihçi ve Bilgisayar", (çev.Ayşe Özberki), *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde*, (Der.Ali Boratav), İstanbul 1985, s.132-135.

3-Rosen, Saul,"Electronic Computers :A Historical Survey", *Computing Surveys*,I (Marc 1969), s.7-36.

4-Shorter, Edward,*The Historian and The Computer .A Fractical Guide*, New Jersey 1971.

5-Smelser, Marshall-William I.Davisson, "Historian and The Computer. A Simple İntroduction to the Compex Computation" *Quantification in Ameri-*

can History, s.53-66.

6-Thernstrom, Stephan, "The Historian and the Computer", *The Dimensions of History*, (Ed.Thomas N.Guinsburg), Chicago 1971, s.41-50.

BİLGİSAYAR PROGRAMLAMA

1-Bilgisayar. *Çağdaş Teknoloji Ansiklopedisi*, c.I, (İletişim Yay.).

2-Sarıaslan, Halil, *İşletmecilikte Fortran IV İle Programlama*.Ankara 1983.

VAKIF MÜESSESESİ

Arşiv

1-Ateş, İbrahim, "Vakıf Belgeler Arşivinin Dünyü ve Bugünü, 2.*Vakıf Haftası (Konuşmalar ve Tebliğler)*, Ankara 1985, s.26-31

Metod Araştırma.

1-Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları", 2. *Vakıf Haftası (Konuşmaları ve Tebliğler)*, s.16-18.

2- "Vakıf Araştırma Enstitüsü Kurulmalıdır", I. *Vakıf Şûrası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.* Ankara 1986

Araştırma.

1- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerine Etkinlikleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, Ankara 1980, s.157-167.

2-"Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, XIV (1982), s.1-27

3-"XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII(1982) s.171-190

4-"Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s.23-53.

5-"Vakıf İstilahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII (1983), s.55-61.

6-"XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi* XVIII (1984), s. 5-41.